

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджується процес формування соціокультурної ідентичності та відзначено його історичну, релігійну, мовну та політичну складові. Визначено роль інституцій громадянського суспільства у формуванні соціокультурної ідентичності.

Ключові слова: соціокультурна ідентичність, громадянське суспільство, ідентичність, релігійна ідентичність, політична ідентичність, громадянська ідентичність.

У сучасних умовах дослідження проблеми формування соціокультурної ідентичності набуває особливої теоретичної актуальності та практичної значимості. Це обумовлено світоглядними зрушеннями та кризовими явищами у полі культури, які пов'язуються передусім із переходом від суспільства модерну до постмодерних візій політики, економіки, релігії, держави.

Слід відзначити, що феномен ідентичності виступає об'єктом міждисциплінарного аналізу та стає предметом досліджень з позицій філософії та соціології, політичної науки, юриспруденції, економічної теорії, державного управління, комунікативістики.

Теоретичні засади дослідження соціокультурної ідентичності у сучасному суспільстві висвітлено у роботах таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як В. Абушенко, Б. Андерсон, С. Байрачний, П. Бергер, У. Бек, Р. Брюейкер, М. Гібернау, Е. Гіденс, С. Гантингтон, М. Головатий, О. Зернецька, І. Ільїн, М. Кастельс, С. Картунов, Ю. Павленко, О. Попова, О. Стегній, І. Тимофєєва, Л. Яковлева та ін.

У роботах Ж. Дельоза, Ф. Гватгарі, Ж. Деріда, Ф. Джеймісона, Ф. Ліотара, У. Еко, М. Калінеску, Ю. Крістєвої, Р. Барта, М. Ліповецького, А. Етціоні, Р. Інглхарта, В. Вельша, П. Козловські та ін. представлено візії ідентичності у ситуації постмодерну.

Серед досліджень громадянського суспільства варто відзначити ґрунтовні філософські та політологічні праці М. Бажинова, Є. Бистрицького, Ю. Габермаса, Е. Геллнера, А. Колодій, П. Любченко, Г. Малкіної, В. Речицького, Т. Розової, Ф. Рудича, С. Рябова,

Ю. Сурміна, В. Селіванова, А. Толстоухова, С. Чернишова, Г. Щедрової та ін.

У процесі формування соціокультурної ідентичності сучасної доби можна виділити такі фактори, як:

- глобалізація, що охоплює економічний, технологічний, екологічний, інформаційний простори суспільного життя та безпосередньо впливає на культурні обрії сучасного суспільства. Глобалізація формує соціокультурну ідентичність груп та спільнот не зважаючи на кордони національних держав: з'являється феномен «транснаціональних» ідентичностей. У політичній та громадянській сфері набуває розвитку космополітизм;

- інформаційні технології та комунікативні інтерактивні мережі, що утворюють нові механізми та відкривають небачені раніше можливості формування ідентичностей. Зокрема, утворюючи віртуальний простір взаємодії, сучасні комунікативні мережі сприяють появі «віртуальних» ідентичностей. М. Кастельс говорить про «реальну віртуальність» сучасного суспільства. Продовжуючи думку відомого іспанського соціолога, можна відзначити реальний вплив віртуальних ідентичностей на політику та державу, економіку та виробництво;

- одним із головних факторів суспільного життя стає політична культура. Політична влада завжди потребує «культурного обрамлення» для ідентифікації, для того, аби існувати та визначити себе. Особливої ваги політична культура набуває в умовах трансформації сучасного політичного простору, коли ідеологічна компонента політичних процесів піддається ерозії. Втрачає своє значення і правовий статус у процесі політичного вибору;

- культура доби постмодерна позначає цивілізаційний злам, вона характеризується проблематизацією «метаоповідей» європейської цивілізації, кризою легітимації, невизначеністю щодо подальшого розвитку людства, змінами у системі цінностей та конструюванням нових індивідуальних та групових ідентичностей. Постмодернізація інтерпретується як найсучасніша форма розвитку, говорять про «пізній модерн» (Ю. Габермас), «суспільство ризику» (З. Бауман), зростання ролі симулякрів (Ж. Бодріяр), процес «медіатизації» політики (Г. Оберройтер), плюральність політичного, соціального, культурного просторів водночас із утвердженням нігілізму й міфологізації, виникненням феномену «пост-демократії» (К. Крауч).

Усе вищенаведене робить актуальним політологічне дослідження ролі інституцій громадянського суспільства у процесі формування

соціокультурної ідентичності, яка стає одним із символів самоусвідомлення постсучасних суспільств.

В умовах демократичної форми правління важливу роль відіграє перманентний діалог влади та суспільства, взаємодія держави та громадянського суспільства. Це виступає передумовою підвищення ефективності державного управління, його змістовного наповнення та діяльності в інтересах громадянського суспільства, яке виконує функцію контролю за діяльністю влади. При цьому, поняття громадянського суспільства позначає особливий тип «дополітичної» активності індивідуального розуму, моралі, свідомості, цінностей життя, де людина прагне жити правдиво» (В. Гавел).

Щодо внутрішніх чинників процесу формування соціокультурної ідентичності, то можна відзначити перехідний стан українського суспільства, який характеризується демократизацією політичного простору, важливістю свободи слова у мас-медіа, політичного плюралізму, активної позиції громадян, інституцій громадянського суспільства та політичних партій.

У контексті дослідження ролі громадянського суспільства у формуванні соціокультурної ідентичності варто навести визначення, яке пропонує Ю. Сурмін. Він розглядає громадянське суспільство у сенсі «незалежної від держави й існуючої поряд з нею особливої царини громадського життя, яка складається з різних соціальних груп, рухів, об'єднань, культурних, національних, територіальних та інших спільностей і яка служить формою вираження різноманітних інтересів особистості» [3, с. 148].

Для громадянського суспільства характерними є наступні ознаки:

- визнання прав і свобод індивіда;
- високий рівень політичної культури громадян;
- незалежність інституцій громадянського суспільства;
- самоорганізація;
- виборність та підзвітність влади;
- ринкова економіка та приватна власність;
- плюралізм суспільного життя.

На думку російського філософа С. Чернишова існує безпосередній зв'язок між громадянським суспільством та ідентичністю, який по-різному проявляється у певні історичні періоди суспільного розвитку. Наведемо думки дослідника з даного питання, викладені у статті «Громадянські тези» (пер. А. Павлишина):

- будь-яке суспільство (і громадянське зокрема) відрізняється від звичайного набору громад, корпорацій та груп тим, що вони поєднані узами єдиної ідентичності. Дюркгайм називав цей ядерний

клей «спільною свідомістю». І в мить історичного виклику скріпний загальнонаціональний дух долає чари громадських, корпоративних і групових духів, які працюють на користь розриву... імперії Македонського і Тимура, не посідаючи спільної свідомості, розсипалися у момент смерті завойовника. А Рим пів тисячоліття маячів, наче скеля, серед хвиль навал нових і нових варварів, зачаровував, інфікував їх «римським громадянством», — і вони поповнювали лави його легіонерів і землевласників;

- суспільство передоручає владі свою ідентичність, як власник передає капітал в управління... Влада і громадянське суспільство — два гравці, які перекидають ідентичності один одному. Іноді це м'яч, а іноді — граната з висмикнутою чекою;

- у періоди трансформації ідентичності, якщо влада виявляється нездатною до конструктивної самозміни разом із осердям громадянських спілок, між ними визріває руйнівний конфлікт. Виникає тактичний альянс розмаїтих самостійних сил, орієнтованих на демонтаж влади. Альянс формує тимчасову, «негативну ідентичність» і у разі перемоги породжує «негативну владу». Вона не має жодної посувної програми, окрім місії ліквідатора;

- інститути оновленої ідентичності виростають із тканини нових громадських ініціатив [4].

Остання теза відноситься передусім до тих країн, які знаходяться у процесі системних трансформацій та здійснюють демократичний перехід.

Так, український автор Є. Бистрицький виділяє три небезпеки у процесі формування громадянського суспільства: популізм, політичне моралізування, патерналізм.

Можна стверджувати, що небезпечність популізму полягає, у тому числі, в ігноруванні соціокультурної ідентичності: «Суть і небезпека популізму полягає в тому, що він свідомо оминає складну реальність інтересів різноманітних груп громадян. Популіст апелює до кожного з нас поодиноці. Він розділяє громадян на соціальні атоми й залишає їх на самоті, аби пообіцяти задовольнити кожного окремо й водночас усіх разом» [1].

На думку українського дослідника В. Степаненка, «громадянське суспільство — поняття, дискурс, символічне поле, розгалуження соціальних інститутів, практик та цінностей — охоплює комплекс основних соціетальних характеристик та параметрів спільної життєдіяльності, яка відокремлена від держави і є само-організованою. Це — комплексний соціокультурний та суспільно-політичний феномен, який включає наявність та розвиненість 1) соціальних

інститутів, що інституціонально репрезентують громадянське суспільство 2) його соціальних практик та дискурсів, а також — 3) громадянських цінностей та чеснот (у певній мірі ступень розвитку соціального капіталу)» [2, с. 340].

Формування соціокультурної ідентичності передбачає самоотождення індивіда з певним комплексом уявлень, які асоціюються з національно-державної спільністю та зобов'язаннями і правами по відношенню до інших членів цієї спільності й до держави.

Це поняття вживається для позначення «щоденного плебісциту» (Е. Ренан) у ході якого формується картина світу суспільства. При цьому зростає роль державних інституцій у процесі формування громадянської ідентичності, держава стає важливим ресурсом розвитку індивіда і генератором суспільно значущих ідей та смислів.

Громадянська ідентичність є одним із чинників, що визначає вектор розвитку країни, спрямовує суспільство до самоорганізації відповідно до декларованих пріоритетів. Можна відзначити наступні фактори, які впливають на формування громадянської ідентичності на сучасному етапі політичного розвитку:

- ефективна діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування;

- етнічне різноманіття та мультикультурність сучасних суспільств;

- у сфері ринкової економіки формуються моделі «соціально відповідального бізнесу» та «державно-приватного партнерства», реалізуються механізми, які забезпечують «рівність можливостей», розширюють поле індивідуального вибору і особистісної відповідальності;

- набуває ваги процес формування «релігійної» ідентичності, говорять про нову «магічну» добу, яка приходить на зміну розчаклуванню світу (М. Вебер) доби модерну;

У процесі формування ідентичностей, які би відрізнялись від «етатистських» та «патерналістських», виділяються наступні стратегії, що реалізуються у процесі ефективної взаємодії влади та громадянського суспільства.

По-перше, національна кадрова та освітня політика, яка б забезпечила виховання та підготовку фахівців у дусі концепції «активного громадянства».

По-друге, впровадження громадської експертизи та аналізу владних ініціатив. Для цього інституції громадянського суспільства у посткомуністичних країнах мають позбутись залежності від олігархічних та бюрократичних груп.

По-третє, адекватна відповідь на виклики національній ідентичності з боку процесів глобалізації та регіоналізації політичного простору. При цьому, в умовах перехідного періоду діяльність органів державної влади спрямована на формування ідентичностей, які би втілювали принципи етатизму, лояльності до влади. Це може призвести до відчуження суспільства від влади, формування та закріплення підданської ідентичності.

Таким чином, без розвиненого громадянського суспільства, яке в умовах демократичного політичного режиму формує простір громадських ідентифікацій та виконує функції контролю за діями влади неможливий розвиток соціокультурної ідентичності.

Література

1. Бистрицький Є. Передчуття громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Є. Бистрицький // Дзеркало тижня. — 2007. — № 42 (671) 11–18 листопада. — Режим доступу : <http://www.dt.ua/1000/1550/61107/2007>
2. Степаненко В. «Кому потрібне громадянське суспільство?»: Соціальний капітал та проблеми формування громадянської ідентичності в Україні / В. Степаненко // Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. — К. : Стило, 2002 — С. 334–341.
3. Сурмін Ю. Сутність громадянського суспільства: проблеми і шляхи оптимізації його взаємодії з місцевим самоврядуванням / Ю. Сурмін // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. — Д. : Дніпропетровський регіональний інститут державного управління УАДУ, 2002. — Вип. 1 (7). — С. 148–166.
4. Чернишов А. Гражданские тезисы / А. Чернишов // Русский Журнал. Ежегодник 2000 / 2001. Хроника демократического кризиса. — М. : Три Квадрата, 2001. — С. 146–151.

В статье исследуется процесс формирования социокультурной идентичности и отмечен его историческую, религиозную, языковую и политическую составляющие. Определена роль институтов гражданского общества в формировании социокультурной идентичности.

Ключевые слова: *социокультурная идентичность, гражданское общество, идентичность, религиозная идентичность, политическая идентичность, гражданская идентичность.*

The article examines the process of socio-cultural identity and noted its historical, religious, linguistic and political components. The role of civil society in shaping the socio-cultural identity.

Key words: *sociocultural identity, civil society, identity, religious identity, political identity, civic identity.*

Малінін Володимир Володимирович — аспірант кафедри соціально-політичних та філософських наук ОРІДУ НАДУ при Президентові України.

Рецензент: проф. Чемшит О. О.